TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATIDA NAZARIYA VA AMALIYOT UYG‘UNLIGI: JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISHNING ZAMONAVIY USULLARI VA SAMARADORLIKNI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Muhiddinov Sardor Bahriddin o‘g‘li
Mayor, Navoiy viloyati
IIB Ekspert-kriminalistika markazi bosh eksperti
sardormuhiddinov1996@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23568021

Annotatsiya. Mazkur maqolada tezkor-qidiruv faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari, uni amalga oshirishda nazariya va amaliyotning o‘zaro uyg‘unligi, jinoyatchilikka qarshi kurashishning zamonaviy usullari hamda faoliyat samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamlashtirish, axborot-tahlil imkoniyatlaridan foydalanish, idoralararo hamkorlik, kadrlar malakasi va inson huquqlarini ta’minlash bilan bog‘liq muammolar yoritilib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: tezkor-qidiruv faoliyati, jinoyatchilikka qarshi kurashish, nazariya va amaliyot, tezkor axborot, raqamli texnologiyalar, kriminalistik tahlil, idoralararo hamkorlik, qonuniylik, inson huquqlari, samaradorlik.

Kirish. Bugungi kunda jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimining samaradorligi huquqni muhofaza qiluvchi organlarning mavjud vakolatlari bilan bir qatorda, ulardan qay darajada ilmiy asoslangan, qonuniy va zamonaviy usullarda foydalanishiga ham bevosita bog‘liq. Ijtimoiy munosabatlarning raqamlashtirilishi, axborot almashinuvi tezlashishi, jinoyatlarning ayrim turlari transmilliy xususiyat kasb etishi huquqbuzarliklarni aniqlash va ularning oldini olishda an’anaviy yondashuvlarni takomillashtirishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, tezkor-qidiruv faoliyati jinoyatchilikka qarshi kurashishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu faoliyat jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash va fosh etish, jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash hamda qonunchilikda belgilangan boshqa vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Bunda tezkor-qidiruv faoliyatining samaradorligi faqat alohida tadbirlarni o‘tkazish bilan emas, balki to‘plangan ma’lumotlarni to‘g‘ri tahlil qilish, ularni qonuniy tartibda tekshirish va tegishli protsessual qarorlar qabul qilish uchun asos yaratish bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda nazariya va amaliyotning uyg‘unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Nazariy bilimlar tezkor-qidiruv faoliyatining mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari va usullarini anglashga yordam bersa, amaliyot ushbu bilimlarning samaradorligini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Shu sababli tezkor-qidiruv faoliyatini rivojlantirishda ilmiy yondashuv, amaliy tajriba va huquqiy kafolatlar bir butun tizim sifatida qaralishi lozim. 1. Tezkor-qidiruv faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari. Tezkor-qidiruv faoliyati o‘zining alohida maqsadi, vazifalari, tamoyillari va qonunchilik bilan belgilangan amalga oshirish tartibiga ega bo‘lgan huquqiy faoliyat turidir. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-dekabrdagi O‘RQ-344-sonli “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatlardan biridir.[1] Mazkur faoliyatning nazariy asoslarini tezkor-qidiruv

faoliyati tushunchasi, uning vazifalari, prinsiplari, subyektlari, axborotni olish va tahlil qilishga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Ushbu nazariy qoidalar amaliy faoliyat uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq nazariy bilimlarning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori samaradorlikni kafolatlamaydi. Ularni aniq vaziyatning xususiyatlari, jinoyatning turi, mavjud ma’lumotlarning ishonchliligi va qonunchilik talablarini hisobga olgan holda qo‘llash zarur. Tezkor-qidiruv faoliyatining huquqiy asoslari, eng avvalo, qonuniylik talabiga tayanadi. Ushbu faoliyat jarayonida qo‘llaniladigan har qanday chora tegishli huquqiy asosga ega bo‘lishi, vakolatli subyekt tomonidan amalga oshirilishi va qonunda belgilangan tartibga rioya etilishi shart. Jinoyatchilikka qarshi kurashish maqsadi inson huquqlari va erkinliklarini cheklashga o‘zboshimchalik bilan yo‘l ochib bermaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning sha’ni va qadr-qimmati, shaxsiy hayoti daxlsizligi, yozishmalar va boshqa xabarlar sir saqlanishi hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bilan bog‘liq konstitutsiyaviy kafolatlar belgilangan.[2] Shu bois tezkor-qidiruv faoliyatining nazariy modeli ushbu kafolatlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllantirilishi kerak. Jinoyat-protsessual kodeksining 2-moddasida jinoyat-protsessual qonunchiligining vazifalari qatorida jinoyatlarni tez va to‘la ochish, aybdorlarni fosh etish, aybi bo‘lmagan shaxslarning javobgarlikka tortilishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda qonunning to‘g‘ri tatbiq etilishini ta’minlash belgilangan.[3] Ushbu qoidalar tezkor-qidiruv faoliyati natijalaridan foydalanishda ham muhim metodologik ahamiyatga ega. Demak, tezkor-qidiruv faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari ikki muhim yo‘nalishni birlashtiradi: jinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish va inson huquqlarini ishonchli himoya qilish. Ushbu ikki yo‘nalish o‘zaro qarama-qarshi emas, aksincha, qonuniy va sifatli natijaga erishishning o‘zaro bog‘liq shartlaridir. 2. Nazariya va amaliyot uyg‘unligining mazmuni hamda ahamiyati Nazariya va amaliyot uyg‘unligi tezkor-qidiruv faoliyatining ilmiy asoslangan bilimlar, huquqiy normalar va real faoliyat tajribasi o‘rtasidagi uzviy aloqani anglatadi. Bunday uyg‘unlikning mohiyati nazariy qoidalarni amaliyotga mexanik ravishda tatbiq etishdan iborat emas. Aksincha, mavjud vaziyatni ilmiy tahlil qilish, qonunchilik talablarini to‘g‘ri qo‘llash, olingan natijalarni baholash va tajriba asosida nazariy yondashuvlarni takomillashtirishni nazarda tutadi. Birinchidan, nazariya amaliy faoliyatning metodologik asosini yaratadi. Jinoyatlarning sodir etilish sabablari va shart-sharoitlari, jinoyatchilikning o‘zgarish tendensiyalari, huquqbuzarliklarning o‘zaro bog‘liqligi va axborotlarni tahlil qilish usullari to‘g‘risidagi ilmiy bilimlar vakolatli xodimlarga vaziyatni kengroq baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, amaliyot nazariyaning hayotiyligini tekshiradi. Ilmiy tavsiyalarni real sharoitlarda qo‘llash natijasida ularning samarali jihatlari, cheklovlari va takomillashtirish talab qilinadigan tomonlari aniqlanadi. Shu ma’noda amaliy tajriba ilmiy izlanishlar uchun muhim manba hisoblanadi. Uchinchidan, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi muntazam aloqadorlik yangi usullarni ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, bir turdagi jinoyatlar bo‘yicha to‘plangan umumlashtirilgan ma’lumotlar jinoyat sodir etilishining takrorlanuvchi xususiyatlarini aniqlashga yordam berishi mumkin. Bunday xulosalar keyingi ilmiy tadqiqotlar, profilaktik chora-tadbirlar va qonuniy tezkor faoliyatni takomillashtirish uchun asos bo‘la oladi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun oliy ta’lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash lozim. Amaliyotda uchrayotgan muammolar ilmiy tadqiqotlar uchun aniq vazifa sifatida belgilanishi, tadqiqot natijalari esa qonunchilik va xizmat faoliyati talablariga muvofiq sinovdan o‘tkazilib,

samaradorligi baholanishi kerak. Nazariya va amaliyot uyg‘unligining muhim ko‘rsatkichi — qabul qilingan qarorlarning qonuniyligi, to‘plangan ma’lumotlarning ishonchliligi, jinoyatlarning oldini olishga qo‘shilgan hissa va inson huquqlariga rioya etilishidir. Shuning uchun samaradorlikni faqat aniqlangan jinoyatlar soni bilan o‘lchash yetarli emas.

3. Jinoyatchilikka qarshi kurashishning zamonaviy usullari: Jinoyatchilikning shakllari va usullari o‘zgarib borayotgani sababli unga qarshi kurashishda an’anaviy kasbiy tajribani zamonaviy tahliliy va texnologik imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirish zarur. Zamonaviy usullar deganda faqat texnik vositalardan foydalanish emas, balki ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish, idoralararo axborot almashinuvi, ilmiy asoslangan profilaktika va malakali kadrlar faoliyatini ham tushunish lozim.

3.1. Axborot-tahlil yondashuvini rivojlantirish. Jinoyatchilikka qarshi kurashishda ma’lumotlarning katta hajmda to‘planishi emas, balki ulardan asosli xulosalar chiqarish muhimdir. Axborot-tahlil yondashuvi turli manbalardan qonuniy olingan ma’lumotlarni tizimlashtirish, o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash, takrorlanuvchi holatlarni umumlashtirish va jinoyatchilik tendensiyalarini baholashni nazarda tutadi. Bunday yondashuv huquqbuzarliklar ko‘proq uchraydigan hududlar, jinoyatlarning takrorlanish xususiyatlari va profilaktika choralari samaradorligini o‘rganishga yordam beradi. Biroq statistik bog‘liqlikni shaxsning aybdorligi bilan tenglashtirish mumkin emas. Tahliliy natijalar tekshirilishi lozim bo‘lgan taxminlarni shakllantirishi mumkin, ammo ular mustaqil ravishda aybni isbotlovchi dalil o‘rnini bosa olmaydi. Axborot-tahlil faoliyatini takomillashtirish uchun ma’lumotlarning aniqligi, yangiligi, kelib chiqish manbasi va ulardan foydalanishning qonuniyligi tekshirilishi kerak. Shuningdek, noto‘g‘ri yoki eskirgan ma’lumotlar asosida qaror qabul qilinishining oldini oladigan ichki nazorat mexanizmlari joriy etilishi maqsadga muvofiq. 3.2. Raqamli texnologiyalar va elektron ma’lumotlardan foydalanish. Raqamli muhitning kengayishi jinoyatlarni aniqlash, tekshirish va oldini olish jarayonlariga yangi imkoniyatlar bilan birga murakkab vazifalarni ham olib kirmoqda. Elektron hujjatlar, raqamli yozuvlar, tarmoqdagi faoliyatga oid ma’lumotlar va boshqa elektron axborotlar ayrim jinoyatlarni tekshirishda ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Bunday ma’lumotlar bilan ishlashda ularning kelib chiqishi, yaxlitligi, saqlanishi va tekshirish imkoniyatlari ta’minlanishi zarur. Elektron ma’lumotning mavjudligi uning avtomatik ravishda ishonchli yoki maqbul dalil ekanini anglatmaydi. U qonunchilikda belgilangan tartibda olinishi, tekshirilishi va baholanishi kerak. Raqamli texnologiyalar tezkor-qidiruv faoliyatining tezkorligini oshirishi mumkin, biroq ular shaxsiy hayot daxlsizligi va boshqa huquqlarga ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli texnologik imkoniyatlarni joriy etishda huquqiy asos, vakolat chegaralari, ma’lumotlardan foydalanish maqsadi, saqlash muddati va ulardan foydalanish ustidan nazorat aniq belgilanishi lozim.

3.3. Jinoyatlarning oldini olishga yo‘naltirilgan yondashuv Jinoyatchilikka qarshi kurashish faqat sodir etilgan jinoyatni aniqlash va fosh etish bilan cheklanmasligi kerak. Jinoyat sodir etilishiga olib keluvchi shart-sharoitlarni o‘rganish va ularni bartaraf etishga qaratilgan profilaktika choralari ham muhim ahamiyatga ega. Profilaktik yondashuv jinoyatchilik holatini hududlar va jinoyat turlari kesimida tahlil qilish, fuqarolar bilan qonuniy hamkorlikni rivojlantirish, xavf omillarini o‘rganish va tegishli tashkilotlar bilan birgalikda chora-tadbirlar ishlab chiqishni qamrab olishi mumkin. Bunda shaxslarni faqat ijtimoiy holati, yashash joyi

yoki boshqa umumiy belgilariga ko‘ra shubha ostiga olishga yo‘l qo‘yilmasligi lozim. Profilaktika tadbirlarining samaradorligi ularning soni bilan emas, balki jinoyatchilikning oldini olishga qo‘shgan hissasi, aniqlangan muammolarning bartaraf etilishi va fuqarolarning huquqiy himoyasi bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

3.4. Idoralararo hamkorlikni takomillashtirish: Jinoyatchilikka qarshi kurashish ko‘pincha bir nechta vakolatli organlarning o‘zaro hamkorligini talab etadi. Tezkor-qidiruv faoliyati, tergov, ekspertiza va boshqa tegishli yo‘nalishlar o‘rtasidagi muvofiqlashtirilgan faoliyat mavjud ma’lumotlarni to‘liqroq baholash va takroriy ishlarni kamaytirishga yordam beradi. Bunda har bir organ va mansabdor shaxsning vakolatlari, axborot almashish tartibi hamda olingan ma’lumotlardan foydalanish chegaralari aniq belgilanishi zarur. Hamkorlik jarayonida maxfiylik, xizmat ma’lumotlarini muhofaza qilish va shaxsga doir ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash alohida ahamiyatga ega. Idoralararo hamkorlikning samarali modeli ma’lumot almashish bilangina cheklanmaydi. U umumiy tahliliy xulosalar ishlab chiqish, faoliyat natijalarini muhokama qilish, takrorlanuvchi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha o‘zaro kelishilgan choralarni ham qamrab olishi kerak.

4. Tezkor-qidiruv faoliyati samaradorligiga ta’sir etuvchi muammolar

Tezkor-qidiruv faoliyatini takomillashtirish uchun, avvalo, uning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni tizimli ravishda aniqlash zarur. Mazkur muammolarni shartli ravishda huquqiy-tashkiliy, ilmiy-metodik, texnologik va kadrlar bilan bog‘liq yo‘nalishlarga ajratish mumkin. Birinchi muammo — nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi tafovut. Xodimning normativ-huquqiy hujjatlarni bilishi muhim, biroq murakkab vaziyatda ularni to‘g‘ri qo‘llash, ma’lumotlarning ishonchliligini baholash va qonuniy qaror qabul qilish uchun muntazam amaliy tayyorgarlik ham talab etiladi. Ikkinchi muammo — axborotlarni tahlil qilish va umumlashtirishning yetarlicha tizimlashtirilmaganligi. Ma’lumotlar o‘zaro muvofiqlashtirilmagan yoki turli shakllarda yuritilgan sharoitda ularni birgalikda tahlil qilish qiyinlashadi. Natijada mavjud axborotning muhim jihatlari e’tibordan chetda qolishi yoki bir xil ishlarning takrorlanishi mumkin. Uchinchi muammo — zamonaviy texnologiyalar va ularni qo‘llash bo‘yicha malakaning bir xil darajada emasligi. Texnik vositalarning mavjudligi ularni samarali ishlatish uchun yetarli emas. Xodimlar tegishli bilim, ko‘nikma va huquqiy tushunchalarga ega bo‘lishi, texnologiyalardan foydalanishning imkoniyatlari bilan birga cheklovlarini ham anglashi lozim. To‘rtinchi muammo — samaradorlikni baholash mezonlarining bir tomonlama talqin qilinishi. Agar faoliyat natijasi faqat aniqlangan jinoyatlar yoki o‘tkazilgan tadbirlar soni orqali baholansa, ishning qonuniyligi, ma’lumotlar sifatining darajasi, profilaktik natijalar va fuqarolarning huquqlariga rioya etilishi yetarlicha hisobga olinmasligi mumkin. Beshinchi muammo — inson huquqlarini himoya qilish va tezkor vazifalarni bajarish o‘rtasidagi muvozanatni amaliyotda ta’minlash zarurati. Qonuniylik talablariga rioya qilinmagan holda olingan ma’lumotlar nafaqat shaxslarning huquqlariga zarar yetkazishi, balki jinoyat ishini yuritishning sifatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Alohida texnik vositani xarid qilish yoki qisqa muddatli o‘quv mashg‘ulotini tashkil etishning o‘zi yetarli emas. Huquqiy tartibga solish, kasbiy tayyorgarlik, texnologik infratuzilma, idoralararo hamkorlik va mustaqil baholash mexanizmlari birgalikda takomillashtirilishi lozim.

5. Tezkor-qidiruv faoliyati samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari

Tezkor-qidiruv faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha takliflar amaliyotda qo‘llash imkoniyati, huquqiy asoslanganligi va kutiladigan natijalariga ko‘ra ishlab chiqilishi kerak. Birinchidan, ilmiy-amaliy hamkorlikni institutsional jihatdan kuchaytirish lozim. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ilmiy muassasalar o‘rtasida muntazam seminarlar, ilmiy-amaliy konferensiyalar va muammoli vaziyatlar tahlilini tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda xizmat siri yoki shaxsiy ma’lumotlarni oshkor etmaydigan, anonimlashtirilgan va qonuniy foydalanishga ruxsat etilgan materiallardan foydalanish kerak. Ikkinchidan, xodimlarning malakasini uzluksiz oshirish tizimini takomillashtirish zarur. O‘quv dasturlariga tezkor-qidiruv faoliyatining huquqiy asoslari, axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, raqamli savodxonlik, dalillarni baholash, inson huquqlari va kasbiy etika masalalarini uyg‘un holda kiritish lozim. Istiqboldagi yana bir muhim yo‘nalish — ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliy faoliyatga joriy etish samaradorligini muntazam baholashdir. Yangi usul yoki texnologiya faqat zamonaviy ko‘rinishi bilan emas, balki jinoyatlarning oldini olishga qo‘shgan hissasi, xatolarni kamaytirishi, resurslardan oqilona foydalanishga yordam berishi va inson huquqlarini ta’minlashga muvofiqligi bilan baholanishi lozim. Shuningdek, xodimlarning kasbiy etikasini rivojlantirish, qonuniylikka asoslangan xizmat madaniyatini shakllantirish va aholining huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash ham muhim istiqbolli vazifalardandir. Chunki samarali huquqni muhofaza qilish tizimi faqat texnologik imkoniyatlar bilan emas, balki professionalizm, mas’uliyat va qonun ustuvorligiga sodiqlik bilan ham belgilanadi. Xulosa: Tezkor-qidiruv faoliyatida nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Nazariy bilimlar amaliy faoliyat uchun ilmiy-metodologik asos yaratadi, amaliy tajriba esa mavjud yondashuvlarni tekshirish, kamchiliklarni aniqlash va yangi ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tezkor-qidiruv faoliyatining samaradorligi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillarga tayanadi. Bular — qonuniylik va inson huquqlariga rioya etish, axborotlarni ishonchli tahlil qilish, zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish, xodimlarning kasbiy malakasini oshirish, idoralararo hamkorlikni mustahkamlash va faoliyat natijalarini xolis baholashdir. Mazkur yo‘nalishda quyidagi xulosalar va takliflarni ilgari surish mumkin: Tezkor-qidiruv faoliyati sohasidagi ilmiy tadqiqotlar amaliyotda uchrayotgan muammolar bilan uzviy bog‘lanishi, tadqiqot natijalari esa qonunchilik va amaliyot talablariga muvofiq baholanishi lozim. Xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida nazariy bilimlar, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish, raqamli savodxonlik va inson huquqlarini himoya qilish masalalari birgalikda o‘rgatilishi kerak. Axborot-tahlil tizimlarini rivojlantirishda ma’lumotlarning aniqligi, xavfsizligi, qonuniyligi va tekshiriluvchanligini ta’minlaydigan mexanizmlarga ustuvor ahamiyat berish zarur. Faoliyat samaradorligini baholashda miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, qonuniylik, ma’lumotlar sifati, profilaktik natijalar va idoralararo hamkorlik mezonlari ham hisobga olinishi maqsadga muvofiq. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalarini joriy etishda inson nazorati, ma’lumotlarni himoya qilish va qonunda belgilangan vakolat chegaralariga rioya etilishi shart. Tezkor-qidiruv faoliyatining istiqboldagi rivojlanishi ilmiy asoslanganlik, texnologik taraqqiyot va huquqiy kafolatlarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Umuman olganda, jinoyatchilikka qarshi kurashishning zamonaviy va samarali tizimini shakllantirish tezkor-qidiruv faoliyatini muntazam takomillashtirish, ilmiy yondashuvni amaliyotga izchil tatbiq etish va qonuniylik

talablarini barcha bosqichlarda ta’minlashni talab qiladi. Ana shundagina ushbu faoliyat jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash va fosh etish bilan bir qatorda, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga ham xizmat qiladi. Foydalanilgan adabiyotlar:

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-dekabrdagi O‘RQ-344-son “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi https://lex.uz/docs/-2107763.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. — 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan. — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/-111460.
4. O‘zbekiston Respublikasining jinoyatchilikning oldini olish, jamoat xavfsizligini ta’minlash va huquqni muhofaza qilish faoliyatiga oid amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari. — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasining shaxsga doir ma’lumotlar va axborot xavfsizligiga oid amaldagi qonunchilik hujjatlari. — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz.